

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS IDEOLÓGIA

Egy könyv, amely irodalomtörténeti igénnyel először méri fel az utóbbi negyedszázad romániai magyar irodalmát, tiszteletre méltó és kockázatos vállalkozás. A nagyobb kockázat nyilvánvalóan nem Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom 1945—1970* című munkájának úttörő jellegéből következik, hanem sokkal inkább a kortárs irodalom irodalomtörténeté avatásának a kísérletéből. A kísérlet szó jelentőségét külön hangsúlyoznám. Tudott tény ugyanis, hogy a biztonságosabb, higgadtabb és ezért időállóbb irodalomtörténeti ítékezés nagyobb távlatot feltételez. Aki ennek a távlatnak a lehetőségét nem várja ki, munkája most látható értékei ellenére is kísérletezik, és mindenképpen várnia kell a történelem igazolásaira. Ezért szabadkoznak nemcsak a Pintér Jenő típusú irodalomtörténészek, de komoly tudósok is, ha a kortárs irodalomról bocsátkoznak irodalomtörténeti jellegű jóslatokba.

Persze, olvastunk már olyan irodalomtörténeteket, amelyeknek a szerzői a távlatot azért várták ki, hogy a saját bizonytalan ízlésüket az irodalomkritikától ellesett szempontokkal dűcolhassák alá, nem pedig azért, hogy az irodalom valóságát önmagában és a történelem valóságával összehasonlítva mérlegeljenek. Az ilyen irodalomtörténetekben, még ha a szorgalmasan összehordott tényanyag nem is egészen fölösleges, a közös nevezőre hozott vélemények sivár uniformizáltsága és az eredetiség hiánya riaszt. Ezek a munkák éppen sikerületlenségükkel vagy enyhébb esetben problematikus voltukkal bizonyítják: mennyire elengedhetetlen feltétele minden komoly irodalomtörténeti munkának a tudományosan megalapozott esztétikai és világnézeti tisztánlátás. Az irodalomtörténet ugyanis az *irodalom* története. A megállapítás látszólag nemcsak tautologikus, de funkciótlan is. Vélőjében azonban ki nem fejtett formában az irodalomtörténetírás lényegére utal, mert az irodalmat mint a történeti elemzés tárgyát elhatárolja más tudományterületektől (mindenekelőtt az irodalomkritikától), másrészt az irodalom minősítésre igényt tartó műveket is magától az irodalomtól. Tulajdonképpen ebben a szelektáló munkában nyilvánul meg első fokon az irodalomtörténész esztétikai és világnézeti alapállása.

A kritikának minden valamirevaló irodalmi megnyilvánulással foglalkoznia kell. Az irodalomtörténésznek azonban nem. Az irodalomkritikának a formálódó irodalom valóságát az egészre és a részletekre reflektáló elemzésekkel kell „előkészítenie” az irodalomtörténeti számbavételre. Minél több az ilyen irodalomkritikai értő, érzékeny és árnyalt problématisztázás, annál könnyebb az irodalomtörténész dolga. Az ilyen természetű feladatok azonban nem oldhatók meg évtizedes előmunkálatok nélkül.

Mégis hangsúlyoznom kell, hogy nemcsak az idő dolgozik közvetve az irodalomtörténésznek, hanem az irodalomtörténész is az időnek. Még hozzá kétfős értelembe is. Minden irodalomtörténész azzal a bevallott vagy be nem vallott szándékkal dolgozik, hogy ítéletei nagyobb távlatra érvényesek, és hogy ezekkel az ítéletekkel meghatározóan befolyásolja az irodalommal ismerkedők ízlését és tájé-

kozódását. Akármilyen is tehát egy irodalomtörténet, az irodalmi ízlés formálásának olyan eszköze, amely mellett nem mehet el szó nélkül elsősorban az elméleti igényű kritika.

Kántor és Láng irodalomtörténete mindenekelőtt a vállalkozás bátorsága és kétségtelen értékei alapján érdemesül az ilyen jellegű számbavételre. Megítélésünk szerint hibáinak és problémáinak egy része elkerülhetetlen velejárója az irodalomról vallott felfogásunkat évtizedeken át befolyásoló pozitív vagy negatív esztétikai-ideológiai beidegződöttségeknek.

*

Ha a körültekintően megírt és alapos, a romániai magyar irodalom előzményeit vizsgáló fejezettől eltekintünk — Kántor és Láng mindössze száznolcvan oldalon taglalja az egész felszabadulás utáni romániai magyar irodalom történetét. Ez a terjedelem elkerülhetetlenül kihatott mind a munka belső arányaira, mind az egész vállalkozás jellegére. Ilyen terjedelemben ugyanis, bármennyire viszonylag kicsi a romániai magyar írók száma, és az 1944 utáni romániai magyar irodalom mennyiségi értelemben sem túlságosan nagy — csak vázlatos kép megrajzolására vállalkozhattak. Ezért tűnik már az első áttekintéskor szembeötlőnek, miért igyekeztek szerzőink a jelzett terjedelem szorítójában szinte minden tollforgatói eredményt számba venni. Láthatóan, Kántor és Láng nem osztja Szerb Antal véleményét a világirodalomról („elfér egy jól megválogatott magánkönyvtárban“), mert ha ezt a véleményt — mutatis mutandis — a tárgyalt korszak romániai magyar irodalmára is alkalmazták volna, feladatuk nem vált volna ugyan könnyebbé, de némileg módosult volna. A tényleges irodalomtörténeti számbavételre érdemes életművekre való koncentráció ugyanis lehetővé tette volna annak a „különvéleménynek“ az irodalomtörténetileg-esztétikailag árnyaltabb és differenciálabb bemutatását, amelyben a szerzők vállalkozásuk „létjogát“ látták (i.m. 211). Az egész könyvnek ugyanis az a talán legnyilvánvalóbb jellegzetessége, hogy nem mindenütt jelent be különvéleményt, ahol pedig éppen erre a különvéleményre volna a legnagyobb szükség. A szerzők nagyon sok lényeges ítélete egyezik azzal a felfogással, amely egy-egy íróról, irodalmi jelenségről vagy ismertebb irodalmi megnyilatkozásról az irodalmi közvéleményben kialakult. Nyilvánvalóan elvont elméleti megítélésben ez az egyezés nem tekinthető fogyatéknak. Elképzelhető ugyanis, hogy van egy olyan jól orientálódott irodalmi közvélemény, amelynek az értékrendszere tökéletesen egyezik az irodalom valóságos értékeiről alkotott helytálló véleményekkel. Ebben az esetben az irodalomtörténésznek az a kísérlete, hogy ettől az értéktétel-rendszer-től eltérő különvéleményt képviseljen, nemcsak mesterkéltnek és erőltetettnek tűnne, de az irodalom valóságát is elferdítő volna.

De vajon ilyen-e a mi irodalmi közvéleményünk? Nézetünk szerint éppen ez a közvélemény szorul néhány centrális jelentőségű kérdésben módosulásra.

Több mint két évtizede hat például ebben a közvéleményben egy elhibázott vagy legalábbis egyoldalú felfogás a romániai magyar irodalom központi kérdéséről, a „romániaiságról“. Mint köztudomású, a fogalmat Gaál Gábor használta először a néprfronti években (*Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk*, 1937. 214—217). Gaál Gábor *valóságirodalmat* követelő szemléletében ez az igény elválaszthatatlanul összekapcsolódott a magyar nemzeti kisebbségnek a román néppel való együttéléséből következő feladatok teljesítésére sarkalló magatartással. A romániaiság Gaál Gábor-i gondolatában ez az általánosabb, esztétikai-ideológiai és konkrétabb, politikai program már a gondolat legkorábbi megfogalmazásában is kimutatható. Gaál Gábort ugyanis már az idézett írásban sem a hazai ma-

gyar irodalom földrajzi meghatározottsága érdekelte *mindenekelőtt*, hanem a már jelzett általánosabb esztétikai-ideológiai igény. Bizonyítékul idézzük az említett írásból magát Gaál Gábort: „Kétségtelenül: az írók (egyelőre még) szinte mind Transzilvániában élnek. A közönség, az olvasó, a nemzetiség azonban, ami nélkül nem képzelhető az irodalom, egész Romániában. S a közönség és olvasó nélkül, mely maga a nép, a nemzetiség, nemcsak azért nincs irodalom, mert valójában az irodalom a közönségnek és olvasónak készül, de azért sem, mert *róla* is készül! S ez utóbbi a legfontosabb, mert ez a *róla* az irodalom tartalma, világa, létjogosultsága.“

Már csak ebből az egy — az utóbbi években egyoldalúan értelmezett — szövegösszefüggésből is kiderül, hogy Gaál Gábor irodalomszemléletében a romániaság mint írói program nemcsak a romániai magyar irodalom történetének a feltételeiből adódó követelmény volt. Ezt a tényt szándékosan hangsúlyozom ennyire, mert a romániaság Gaál Gábor-i szempontjait elemző írásokban — éppúgy, mint Kántor és Láng irodalomtörténetében — majdnem csak erre a vonatkozásra esik a hangsúly. Pedig nyilvánvaló, hogy ezzel a leszűkítéssel éppen e program esztétikai indoklása, lényegében tehát magának az igénynek az elméleti-filozófiai megalapozása és jogossága mosódik el. Gaál Gábor marxista esztétikai szemléletéből következően filozófiai szintű tudatossággal vallotta, hogy az igazi irodalom nem mozoghat légüres térben. Ezért írta már idézett tanulmányában: „Igazi kész irodalmak csak azok, amelyekben a népről (nemzetiségről) az irodalomra s az irodalomról a népre (nemzetiségre) lehet ismerni.“ Gaál Gábor víziójában tehát félreérthetetlenül arról van szó elsősorban, hogy a romániaság nem azért meghatározó követelmény a Romániában élő író számára, mert az itt él, hanem azért, ami ebből következik, mert a Romániában élő író természetesen a romániai valóságot ismeri igazán. Azt az olvasót, akinek és akiről ír. E szerint az esztétikai szemlélet szerint, amelynek az érvényessége kétségtelen, nemcsak nagy irodalom, de egyszerűen irodalom, amelyre valóban illik ez a minősítés, csak a legmélyebben átélt valóságra épülhet.

A romániaságból következő Gaál Gábor-i igények teljes jogosultságát a napjainkban eléggé divatos idegen példák másolása idején a legkevésbé nehéz belátni. Az az író, aki ismert világa helyett a különböző divatok hatására egy fiktív, eléggé nem ismert világban mozgatja hőseit — ha igazán tehetséges is —, csak erőtlen, sápadt és ezért irodalmilag értéktelen másolatait tudja létrehozni az utánzott példáknak.

Kétségtelen: a romániaság Gaál Gábor-i értelmezésében benne volt a *Korunk* főszerkesztőjének az az őszinte törekvése, hogy a romániai magyar irodalomnak a hazai valóságba való gyökereztetésével elősegítse a román nép és az akkor nemzeti kisebbségként kezelt magyar nemzetiség egymásra találását a közös hazában, a közös célok érdekében. De újjól hangsúlyozzuk, hogy ez az egyedül józan törekvés a romániaság valódi Gaál Gábor-i értelmezésében egy elméletileg-filozófiai-lag megalapozott meggyőződésből következett, és semmi köze sem volt semmiféle esztétika-idegen szemponthoz vagy valamilyen elvtelen konformizmushoz. Ellenkezőleg: az anacionális illúziókat és az elvtelen konjunkturalizmust konzekvensen elutasító marxista internacionalista filozófus-szerkesztő magatartásából következett.

Bizonyosság erre Gaál Gábornak egy 1937. december 1-én Méliusz Józsefhez címzett levele is. „De ha senki se veszi komolyan — írja Gaál Gábor —, én komolyan veszem a Marosvásárhelyi Találkozót. Komolyan kell vennem. S aztán: a lap romániaságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa, s végül is: nő a nemzedék, amelyik bekapcsolható.“

Miért időztem ilyen hosszsan ennél a kérdésnél?

Nemcsak azért, amire már utaltam: mert a közvéleményben a már jelzett egyoldalú felfogás él a romániaiság Gaál Gábor-i gondolatáról, *hanem mert a felszabadulás utáni romániai magyar irodalom megértésének és megértetésének is — megítélésem szerint — ez a kulcsa.*

A problémának ezt az összefüggését Kántor és Láng, könyvük tanúsága szerint, elméletileg tisztán látják. Ezt bizonyítják az *Előzmények* című fejezet ilyen fogalmazásai: „A politikai és szociális viszonyok» azonossága fűzi tehát a romániai magyar irodalmat a románhoz; a romániai magyar irodalom sajátos, helyre és korra valló vonásait a történelemnek ugyanazok a parancsoló törvényei vésték ki, amelyek a román irodalom, a román kultúra egészét formálták“ (i.m. 5); vagy: „A romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönbözteti a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi“ (i.m.7).

Ezek és a könyv egészében kimutatható, kétségtelenül alkotó marxista világnézeti és esztétikai tisztánlátásra valló szempontok azonban bizonyos irodalmi jelenségek, írói életutak és irodalmi művek értelmezésében nem mindig érvényesülnek a szükséges hangsúllyal. Kétségtelen, ebben a tényben a döntő szerepet a már jelzett szűkre szabott keretek játsszák.

Hogy lehetne például a romániai magyar irodalomkritika és irodalomtörténetírás sajátosságait megnyugtató módon tisztázni egy mindössze tizenegy lapnyi terjedelmű fejezetben, amely ráadásul harminc, lapszéléken is feltüntetett kritikust, irodalomtörténészt és jó néhány, címszavakban jelzett problémát tárgyal? Ez a kis terjedelmen sokat markolás szándéka végül is néhány helyen nemcsak elnagyolt és túl általános jellemzéseket eredményezett — ebben a fejezetben talán inkább, mint a könyv többi részében —, de egy olyan, irodalomtörténetbe nem illő publicisztikai, helyenként pedig egyenesen pamflet-hangot is kényszerített a szerzőkre, ami kirí a könyv higgadt és komoly hangütéséből, és itt-ott meg is kérdőjelezi néhány értékítélet helytállóságát.

Az ilyen intonációjú sommás ítélezések, mint: „... *Műhely* (1967) című gyűjteményes kötete is (alcíme: *Egy szerkesztő feljegyzései*), amely helyenként az *irodalomkritika látszatát kelti*“ (Az én kiemelésem — R. Gy.) Hajdu Győzőről, vagy a Gálfalvi Zsolt pályáját a Hajdu Győzőhöz viszonyító megállapítás: „Figyelemre méltó indulás után részben hasonló utat futott be; első kötetét (*Írók, könyvek, viták*, 1958) továbbiak nem követték“, vagy a Veress Dánielre vonatkozó, komikusan ható jellemzés: „Élénk vitázó kedv, világirodalmi tájékozódás, nemegyszer heves modernizmusellenesség, de különösen a gyökeresség, a *sepsiszentgyörgyi helytállás* hangoztatása jellemzi reális esztéta tehetségről árulkodó nagyszámú írását“ (Az én kiemeléseim — R. Gy.).

Bármennyire is valószínű, hogy az ilyen fogalmazásokban semmilyen személyes ellenszenv nem vezette a szerzőket, nem lehet nem feltenni ezt a kérdést például a Veress Dániellel kapcsolatos megmosolyogtató megállapításra vonatkozóan: hogyan nyilvánulhat meg például a „reális esztéta tehetség“ a „sepsiszentgyörgyi helytállás“ hangoztatásában?

A kritika és az irodalomtörténetírás problémáit tárgyaló fejezetnek azonban nem ezek az élcelődő hangú jellemzések a centrális gyengeségei. A könyvnek ebben a részében a legproblematisabbnak én nemcsak egyes értékítéletei, de

elméleti megalapozása miatt is a Gaál Gáborról írottakat érzem. Amit ebben a fejezetben róla olvashatunk, kétségtelenül lényegében helytálló. Mégis, néhány fontos vonatkozásában nem tisztázott, vagy egyoldalúan, esetleg hibásan megvilágított kérdés miatt nemcsak a Gaál Gábor életművével kapcsolatos alapvető összefüggések maradnak tisztázatlanul, de az egész fejezet központi kérdése is. Gaál Gábor kritikai életműve ugyanis a tárgyalt korszakban hű tükörképe azoknak a specifikumoknak, amelyek az akkori kritikai életre általánosan érvényesek voltak. A szerzőknek ez a jellemzése kétségtelenül helytálló Gaál Gáborról: „1945 utáni szakaszából hiányoznak a nagy felfedezések (az olyan telibe találó bírálatok-üdvözlések, amilyeneket például Nagy Istvánról, Illyés Gyuláról, Szilágyi Andrásról írt), a kritikusi alkatában kétségtelenül meglevő, a világra nyitottsággal, az új iránti fogékonysággal furcsa módon keveredő merevség, a prolektul szűk normativizmusától erősfítve, nem egy igaztalan esztétikai ítélethez vezetett“ (i.m. 37). De mert, amint a szerzők is hangsúlyozzák, ez a szemlélet élesen elüt Gaál Gábor két világháború közötti, lényegében antidogmatikus esztétikai-filozófiai álláspontjától, az adott terjedelem keretei között is mélyebb és átfogóbb elméleti megvilágításra szorult volna. Nem vitatom, valóban, Gaál Gábor második világháború utáni irodalomkritikusi működésében döntő szerepe volt annak, hogy: „nemcsak alakítója volt egy átmeneti történelmi feladatokkal terhes kor irodalompolitikájának“, hanem „szenvédő alanya is“ (i.m. 39).

Tekintsünk el attól a hibás fogalmazásból eredő tévedéstől, hogy a „történelmi feladatokkal terhes kor irodalompolitikájára“ való hivatkozás azt a benyomást keltheti az olvasóban, hogy a Gaál Gábor akkori kritikai szemléletében jelentkező hibák az irodalompolitika előtt álló történelmi feladatokból következtek — ami nyilvánvalóan szükségtelen és rossz hatású mentése az említett kor — legújabb nagy jelentőségű pártdokumentumainkban is bírált — hibáinak, és lássunk egy lényegesebb kérdést.

Megítélésem szerint legalább főbb összefüggéseiben tisztázni kellett volna a Gaál Gábor művészetfilozófiai szemléletében bekövetkezett változásokat, mindezekelőtt azt a különbséget, amely Gaál Gábornak a két világháború között kialakult realizmus- és szocialista realizmus-konceptiója s a negyvenes évek második felében módosult felfogása között kimutatható.

Ennek a problématisztázó összefüggésnek a fényében ugyanis nyilvánvalóvá vált volna, miért ítélkezett Gaál Gábor dogmatikusan, elfogultan azokban az írásokban is, amelyek nem kapcsolódtak semmilyen, akkor aktuális irodalompolitikai kérdéshez. Semmiképpen sem hihető ugyanis, hogy a legendás tájékozottságáról és becsületességéről méltán híres Gaál Gábor, ha kellett, ha nem, teljes ultra-loyalitásáról akarta volna meggyőzni a pártunk mai politikája által elítélt, akkori hibás praktikák kezdeményezőit és támogatóit. Minden jel szerint Gaál Gábor őszintén hitte, hogy a szocialista realizmusnak az a hibás, dogmatikus felfogása, amelyet a negyvenes évek második felében ő maga is vallott (lásd például ezzel kapcsolatban *A szocialista realizmus sztálini gondolata* című tanulmányát — *Valóság és irodalom*, 1950), nemcsak helyes, de egy olyan abszolút mérce is, amelynek a fényében kell megítélni a jelen és a múlt irodalmát egyaránt. Lehangoló példája ennek a szemléletnek az *Olvassuk újra a magyar irodalmat* című írása (*Valóság és irodalom*, 1950).

En, aki művészetfilozófiai kérdésekkel foglalkozom, tehát az irodalomtörténetet is elsősorban ebben az összefüggésben ítélem meg, úgy vélem, hogy éppen a fenti kérdések elméleti tisztázása lett volna Gaál Gábor kritikusi működésével kapcsolatban az egyik leglényegesebb feladat. Ebből az irodalomtörténeti elemzés-

ből ugyanis nemcsak az derült volna ki, hogy egy elméleti esztétikai dogma mennyire torzítóan hathat egy nagy kritikus munkásságára is, hanem egy ezzel összefüggő másik döntő jelentőségű, eddig mind Gaál Gáborral, mind a dogmatizmus éveinek a kritikai irodalmával kapcsolatban téves megvilágításban tárgyalt problémára is fény derült volna.

Kántor és Láng jól látja, hogy a Gaál Gábor „kritikusi alkatában kétségtelesen meglevő, a világra nyitottsággal, az új iránti fogékonysággal furcsa módon keveredő merevség a proletkult szűk normativizmusától erősítve, nem egy igaztalan esztétikai ítélethez vezetett“ (i.m. 37).

1970-ben, a felszabadulás utáni 25 év romániai magyar irodalmát elemző munkában, éppen Gaál Gábor életműve kapcsán kellett volna ebből a tényből levonni a nyilvánvaló következtetést: teljesen hibás az a széles körben elterjedt felfogás, miszerint egy téves, dogmatikus szemlélet „intelligens applikációban“ enyhítheti az adott felfogás káros következményeit. A tételnek éppen a fordítottja igaz, és ezt Gaál Gábor életműve is cáfolhatatlanul bizonyítja. Minél intelligensebb tárlásban jelentkezik ugyanis egy hamis elméleti álláspont, annál több az esélye arra, hogy azok is elfogadják, akik egy primitívebb kifejtést mint nyilvánvalóan tudománytalan teoretizálást elutasítottak volna. Az ilyen elemzések szükségszerűségének és jelentőségének a hangoztatása éppen napjainkban teljesen nyilvánvaló. Kétségtelen ugyanis, hogy a mai polgári ideológia hatása bizonyos szubjektíve becsültes gondolkodókra vagy szélesebb olvasóközönségre döntő módon összefügg azzal az intelligens, nem egy esetben meggyőzően ható tárlási móddal, amellyel a modern polgári ideológia bizonyos új irányzatai jelentkeznek.

A dogmatizmus éveinek minden hibájával nagy jelentőségű pártdokumentumaink ma nyíltan és kertelés nélkül néznek szembe és ítélik el azokat. Semmi okunk tehát arra, hogy az irodalomtörténetben vagy az irodalompolitikában óvatos fogalmazásokkal mentegessük ennek a korszaknak a tényleges negatívumait. Gaál Gábor a negyvenes évek második felében kifejtett szektás, dogmatikus irodalomkritikusi és közirói gyakorlatával nem ártott kevesebbet — a már jelzettek miatt — az irodalom antidogmatikus kibontakozásának, mint bárki más, aki az elméleti esztétikai tevékenységben jelentkező dogmatizmust primitívebb felfogásban vallotta és terjesztette.

Ebből a tényből az irodalomtörténet számára is az a tanulság, hogy egy hibás művészetelméleti álláspontnak éppúgy, mint bármilyen ideológiai természetű torzításnak, nem lehetnek rossz és kevésbé rossz következményei, csak rosszak; ezért van olyan nagy jelentőségű szerepe minden alkotómunkában a valóban tudományos elméleti megalapozottságnak. Ezért hangsúlyozzák ma olyan erőteljesen pártdokumentumaink az elméleti ideológiai tisztánlátás jelentőségét és érvényesítését az élet minden területén.

Nem hiszem, hogy Gaál Gábor méltán legendás alakja valamit is veszített volna korszakos jelentőségéből és igazi ragyogásából, ha Kántor és Láng nemcsak azt állapítják meg — teljes joggal különben, a szerkesztő és nevelő Gaál Gáborról, hogy: „személyes példamutatásával, nevelői szigorával egy nemzedéket nevelt“ (i.m. 39), hanem azt is, hogy ennek a nemzedéknek a legjobbrait is befolyásolták akkori munkájukban a mester dogmatikus, „szűk normativizmustól áthatott“ szempontjai.

Igaza van Kántornak és Lángnak akkor is, amikor megállapítja, hogy Gaál Gábor esztétikai tévedései „akkor kerülnek helyes megvilágításba, ha összehasonlítjuk őket a korszak más jelentős esztétáinak... korabeli írásaival...“ (i.m. 37; Révai Józsefet, Lukács Györgyöt, Vitnert, Novicovot és Vianut említik). Ettől az

összehasonlítástól azonban ezek a hibák semmi esetre sem válhatnak menthetőkké, csak élesebben világítják meg a dogmatizmus pusztításait az összes szocialista országok irodalomtörténetében is.

Ezen összefüggések tisztázásának arra kell sarkallnia az irodalomtörténészeket is, hogy az irodalom valóságának a lényeges kérdésekre kiterjedő, tárgyilagos esztétikai-világnézeti elemzésével segítsék a mai alkotó marxista szemlélet jegyében zajló tudományos munkát.

Félreértéseket elkerülendő: hangsúlyozni kívánom, hogy Kántor és Láng Gaál Gábor-elemzése éppúgy, mint az egész irodalomkritika és irodalomtörténet problémáit tárgyaló fejezet, sőt, a könyv a maga egészében nagy jelentőségű, becsületes és őszinte szándékú irodalomtörténeti munka. Elemzéseik túlnyomó részükben megalapozottak, értékítéleteik sok esetben telibe találók, szellemesek, bátrak és őszintén szókimondók. (Látszólag nincs különösebb értelme a könyvnek ezekről az eredményeiről írunk, mert mindezek elengedhetetlenül hozzátartoznak bármilyen komoly tudományos munkához. Hasonlítsuk azonban össze e könyv alapvető értékítéleteit a nem is olyan régmúlt irodalomkritikai termésének vonatkozó megállapításaival, és rögtön kiderül, miért lényeges külön hangsúlyoznunk a jelzett eredményeket.) Mégis, mert a többször említett kompendium-keret túl szűkre szabott — a vállalkozás méreteihez és értelmezéséhez képest —, sok helyen nem nyújt teret a lényegbe vágó kérdéseket érintő tisztázásokra.

Újra hangsúlyoznom kell, hogy a líra és a dráma problémáit elemző fejezetekből is néha hiányzik egy-egy írói életműnek éppen a romániaiság helyesen értelmezett szempontjaira épülő értékelése. A könyvben Kántor és Láng teljesen indokoltan sűrűn említi a műközpontú elemzések jelentőségét mint döntő fontosságú esztétikai-világnézeti követelményt. Ők maguk azonban nemegyszer ezt az igényt nem tudják érvényesíteni.

A gazdag és jelentős életművel rendelkező írók többségének (Nagy István, Méliusz József, Bartalis János, Szemlér Ferenc) Kántor és Láng több oldalas, elegánsan megírt és lényegláttató elemzéseket szentelnek, de helyel-közzel ezek az oldalak sem teljesen mentesek a jelzett hibáktól. Bartalis lírájának viszonylag terjedelmes taglalásában például szó sem esik Bartalis költői világának nézetünk szerint központi kérdéséről, a panteizmusról — amelyre pedig ráépül Bartalis egész természetszemlélete —, és amit nemegyszer magyaráztak hibásan. Nagy István életműve például — bár az értékelés értő, nem egy vonatkozásban árnyalt, a keletkezéskörülmények rendszerével is számoló — az aránytalanul sok fenntartás miatt végül is nem az igazi irodalomtörténeti jelentőségének megfelelő megvilágításban jelentkezik.

A középnemzedék írói közül a valódi súlyukhoz igazodó elemzésekben szerepelnek Sütő András, Bajor Andor, Páskándi Géza, Bálint Tibor és Szabó Gyula, a kritikuskok közül Földes László. A Panek Zoltánról és Veress Zoltánról írottak azonban, munkásságuk minőségéhez és mennyiségéhez viszonyítva, az adott arányok között is túl szűkszavúak.

A fiatalabb írók munkásságát Kántor és Láng lakonikusan tárgyalják. Ez az eljárás általában indokolt. Néhány esetben azonban a pár soros jellemzésekből nem mindig rajzolódik ki az, ami a legsajátosabban jellemző egy-egy fiatal íróra, az, ami megkülönbözteti őket egymástól.

Cseke Gáborról például ez a még nagyon sok költőnkre is érvényes általánosság olvasható: „Két verskötetét a líraiságot nem cáfoló valóságközelség, a tárgyakkhoz és az emberekhez fűződő bensőséges viszony jellemzi.“ Szűcs Kálmánról ugyanilyen általánosságot állapítanak meg: „Legeredetibb és leghatásosabb ver-

seiben az irónia felé hajlik, célja azonban nem az etikai értékek tagadása, hanem a vágyak és lehetőségek szembesítése...“ Kenéz Ferencről ezt írják: „Eredeti kép-kívágásai s a mélyről fakadó líraiság nagy költői energiákat sejtetnek.“

Ha tekintettel vagyunk arra a tényre, hogy középiskolásaink Kántor és Láng könyvét mai romániai magyar irodalmunk kézikönyveként fogják kezelni, ezeknek a keveset mondó általánosításoknak a fogyatékoságai hangsúlyosabban kerülnek előtérbe.

Negatívumként is nyilvánul meg a könyvben a műfajonkénti elemzés. Ennek az eljárásnak a következményeként Kántor és Láng nem tudták elkerülni az itt-ott előforduló ismétléseket. Nem arra gondolok, hogy ugyanaz a szerző több fejezetben is szerepel, hanem mindenekelőtt arra, hogy ugyanazzal a szerzővel kapcsolatban ugyanaz a problémafölvetés két-három fejezetben is előfordul, az erre vonatkozó mentegetőzés — „Könyvünk beosztása nemegyszer ismétlődéseket *kényszerített ránk...*“ (Az én kiemelésem — R. Gy.) — nem fogadható el. Mindez elkerülhető lett volna, ha a tárgyalt kérdéseket gondosabban elhatárolták volna egymástól.

Minden bizonnyal más kritikai elemzések a könyv más fogyatékoságaira is ráterelik majd az olvasók és a szakemberek figyelmét. Én, szakmai beállítottságomnak megfelelően, a könyvnek főleg azokra a vonatkozásaira térhettem csak ki, amelyek alapvetőbben kapcsolódnak elméleti ideológiai kérdésekhez.

A jelzett hibák és fogyatékoságok ellenére nem kétséges, hogy Kántor és Láng irodalomtörténete az utóbbi huszonöt év egyik legjelentősebb könyve. Azzá teszi mindenekelőtt úttörő jellege mellett józan, körültekintő, nem egy vonatkozásban valóban árnyalt álláspontja a tárgyalta kérdésekről. Az „úttörőnek bukni is érdem“ Arany János-i mentegetőzése kedves „fogása“ a szerzőknek, de nem szorulnak rá. A mű egésze helytáll önmagáért.

A felszabadulás utáni romániai magyar irodalom története a hazai magyar szellemi élet egyik fontos területét öleli fel. Mérleget készíteni erről a nemzeti-ségi önismeret és a román néppel való együttélés szempontjából is rendkívül fontos szellemi tevékenységről akkor is aligha túlbecsülhető vállalkozás, ha a munka — mint erre ismételtén kitértünk — nem teljesen mentes az úttöréssel mindig együtt járó hibáktól és hiányosságoktól.

A *Romániai magyar irodalom 1945—1970* gondozója, a Kriterion Könyvkiadó ezzel a vállalkozásával újra emlékeztet: mekkora művelődéspolitikai funkciót tölthet be egy szerkesztőség is, ha van olyan vezetője — Domokos Géza —, aki távlatokban gondolkodva ténylegesen nagy feladatokra koncentrálva tervez.

Kolozsvár, 1971. november 1.

